

УДК 911.2.712(477.4)

САДОВО-ПАРКОВІ ЛАНДШАФТИ ЯК СКЛАДНА ГЕНЕТИЧНА ГРУПА АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Кравцова І. В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Розкриті розуміння садово-паркових ландшафтів як складної генетичної групи антропогенних ландшафтів. У антропогенному ландшафтознавстві за генезисом розрізняють шість груп антропогенних ландшафтів: підсічні, орні, пірогенні, пасквально-дигресійні, рекреаційно-дигресійні та техногенні ландшафти. Кожна із генетичних груп передбачає різний ступінь перетворення природних компонентів: від зміни ґрунтового-рослинного покривів і тваринного світу до докорінної перебудови, включаючи і літогенну основу, що є характерним для техногенних ландшафтів. Садово-паркові ландшафти – це особлива група антропогенних ландшафтів, в яких природні компоненти поєднуються із компонентами та елементами, створеними в процесі господарської діяльності людини. Ми можемо спостерігати як організацію садово-паркових ландшафтів з метою підкреслення особливостей ландшафтної структури вихідної території, так і докорінну перебудову цієї території зі створенням складних інженерно-технічних структур. Наведені приклади використання різних за походженням груп антропогенних ландшафтів для організації садово-паркового ландшафту.

Ключові слова: садово-парковий ландшафт, антропогенний ландшафт, генетична група.

Актуальність. У сучасних умовах розвитку соціосфери антропогенні ландшафти варто розглядати як її невід'ємну частину; результат господарської діяльності людини, що впливає на будову ландшафтних комплексів, а також прояви таких властивостей ландшафтної оболонки Землі як просторовість та територіальність. Це продукт життєдіяльності людини, що надає ландшафтним комплексам (особливо локального та регіонального рівнів) своєрідної форми, визначає особливості їх формування та функціонування.

Вихідні передумови. Антропогенним ландшафтам присвячені праці відомих вітчизняних та зарубіжних географів-ландшафтознавців, а саме: Ф. М. Мількова, Л. В. Воропай, Г. І. Денисика, О. Ю. Дмитрука, В. М. Воловика та інших. У своїх працях вони розглядають питання становлення та розвитку антропогенного ландшафтознавства; класифікації та структури антропогенних ландшафтів; їхнього функціонування як парадинамічних та парагенетичних систем; перебігу та розвитку мікроосередкових процесів тощо.

Серед значної кількості антропогенних ландшафтів особливо цікавою та складною групою є група садово-паркових ландшафтів. Як зауважує Д. С. Ліхачев, це своєрідний компроміс між можливістю використовувати природу і, водночас, її змінювати. Це неперевершені зразки садово-паркового мистецтва, особливості організації яких залежать від історичної епохи, умов політичного та соціально-економічного розвитку соціума, рівнів технічного прогресу тощо. Тож не дивним є той факт, що до 18 століття садово-паркові ландшафти – це були об'єкти, що створювалися лише коронованими особами.

Мета статті: довести, що садово-паркові ландшафти є складною генетичною групою

антропогенних ландшафтів, яка у своїй структурі є полігенетичним антропогенним утворенням.

Виклад основного матеріалу. За походженням (генезою) Ф. М. Мільков, Г. І. Денисик виокремлюють шість основних груп антропогенних ландшафтів: орні, підсічні, пірогенні, пасквально-дигресійні, рекреаційно-дигресійні та техногенні ландшафти [1, 2, 4, 5]. Аналіз формування та історичного розвитку садово-паркових ландшафтів показав, що в їх структурі можемо виокремлювати відповідні генетичні групи антропогенних ландшафтів.

Підсічні ландшафти – це антропогенні ландшафти, які утворилися в результаті вирубки лісів. У ландшафтній структурі садово-паркових ландшафтів наявні ділянки, які звільняли від аборигенної рослинності в результаті підсіки, а в подальшому засаджували різними екзотичними видами рослин. На лесових рівнинних, слабкохвилястих урочищах вододільного типу місцевостей центральної частини України будували палаци, господарські споруди, які обов'язково обсаджували різними видами дерев, чагарників.

Орні ландшафти – це найпоширеніша генетична група антропогенних ландшафтів, що тепер представлена в структурі садово-паркових ландшафтів. Організуючи сад, парк або інший вид садово-паркового ландшафту, окремі ділянки розчищували від природної рослинності і засаджували новими видами, проводили заліснення схилів або, навпаки, звільнення території від деревно-чагарникових насаджень з метою організації клумб або інших форм озеленення території. Наприклад, Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України охоплює територію урочища Кам'янка, балок Грекова та Звіринець. Урочище Кам'янка було безлісою ділянкою, в межах якої протікала річка Багно. За задумом

Станіслава Щенсного Потоцького та Людвіга Метцеля урочище було заліснено: натуральна рослинність була замінена висадженими як аборигенними видами, так і екзотичними дерев і кущів. Окрім того, аналіз плану „Софіївки” (Царициного саду) від 1865 року доводить той факт, що парк був не лише естетичним утворенням, він також виконував утилітарні функції – на його території знаходилися і господарські комплекси. У північній та північно-західній частині садово-паркового ландшафту (сучасна територія Грекової балки) знаходилися ділянки, на яких висівався тютюн. Навколо них були території, зайняті насадженнями з фруктових садів. Варто наголосити, що ці території мали неухильну тенденцію до зростання у розмірах. У 1854 році була закладена ділянка під фруктовий сад розміром у 2 десятини 10 сажнів; у 1855 році – 1 десятину 1200 сажнів; у 1856 році – 2317 сажнів; у 1857 році – 1 десятину 72 сажні. Таким чином, за чотири роки (1854 – 1857 рр.) був закладений фруктовий сад площею 4 десятини 3599 сажнів. На території сучасного партерного амфітеатру знаходилися виноградники. Також до території садово-паркового ландшафту упродовж 1832 – 1859 років входили парники, оранжерея та територія малоповерхової забудови, сформована будівлями казарми, школи, цейхгаузу, будинку наглядача, майстерні, кузні, конюшні, сараями для волів і коней, погребу, льодника, будинку помічника садівника, купальні, караульні. Варто зазначити, що території, прилеглі до Новоставського ставка були зайняті городами та фруктовими садами, а на лівому березі та прилеглих схилах знаходилися ділянки насаджень шовковиць. Садово-паркові ландшафти в своїй структурі передбачають організацію різних видів квітників як регулярного, так і пейзажного стилів планування території. А такі утворення – це постійний догляд та виконання відповідних агротехнічних заходів. Майбутнє розширення території Національного дендрологічного парку «Софіївка» теж буде проходити завдяки реконструкції переважно прилеглих орних ландшафтів.

Пірогенні ландшафти – це генетична група ландшафтів, що утворилася в результаті випалювання незайманих ділянок степів, лук, лісів тощо. Щодо їхнього поширення в структурі садово-паркових ландшафтів, то ця група є малопоширеною, адже передбачає трансформації в результаті випалювання природної рослинності. Г. І. Денисик у своїх роботах «Природнича географія Поділля», «Антропогенне ландшафтознавство» [1, 2] наголошує, що пірогенний фактор відіграв важливу роль у формуванні не лише садово-паркових ландшафтів, але і антропогенних

ландшафтів загалом, в стародавні часи, а також під час повстань, воєн, що охоплювали відповідні території. На нашу думку, пірогенний фактор, в основному, має вторинний характер і генетична група пірогенних ландшафтів ніби накладається на інші генетичні групи ландшафтів. Особливо це стосується садово-паркових ландшафтів, які були закладені наприкінці 18 – початку 19 століть. Це період розгортання повстань проти Російської Імперії. Варто пригадати Синицький парк, що знаходиться в с. Синиця Христинівського району Черкаської області. Під час громадянської війни панський маєток був спалений (у 1920 році) і пограбований. У літературних джерелах зазначено, що „він горів два тижні, хто його підпалив невідомо”. Будинок Яловіцьких не зачепили, бо „той пан був проти царя”. У тому ж році згорілий маєток розібрали, а з цегли побудували середню школу № 1 у місті Христинівка.

Садово-паркові ландшафти – це ландшафти, які виконують не лише естетичну функцію, але і утилітарну. Тому в їхній структурі є не лише орні ландшафти, але і пасквально-дигресійні, представлені широкими луками, пасовищами, лісами, а також різноманітними звіринцями – мисливськими садами, зоологічними парками, фазанниками, садами риб тощо. Аналізуючи історію формування садово-паркового мистецтва загалом, можна зауважити, що садово-паркові ландшафти в різні історичні епохи крім репрезентативної функції мали певне господарське використання. Наприклад, у Стародавньому Римі найбільшою вишуканістю вирізнялися приватні сади при патриціанських палацах і віллах. Такою була вілла Лукулли, що славилася розкішшю залів, в яких виставлялися коштовні експонати, а також садом з басейнами і рибниками з морською водою. Розкішними були також вілли Помпея, Антонія, Цезаря, Сальстрія та ін. Сад при будинку складався з трьох частин: прогулянкової, проїжджої та парку. Парк був точніше парком-звіринцем і призначався як і в персів, а згодом у греків, для утримання і відгодівлі різних тварин – домашніх і диких. Огороджений високою стіною, він мав вигляд лісової ділянки, яку перетинали алеї.

Садово-парковий ландшафт передбачав не лише підкреслення натуральної краси території, але й нерідко, це була докорінна перебудова ландшафтної структури об'єкта: створення складних гідротехнічних споруд, виположування схилів, насипання горбів, організація гротів, створення штучних водойм тощо. Науково-технічний прогрес лише сприяв інтенсифікації виконання складних будівельних робіт. Тож в структурі садово-паркових ландшафтів є ділянки, зайняті техно-

генними ландшафтами. До речі техногенні ландшафти є доволі немолодою групою ландшафтів в структурі об'єкту дослідження. Справжніми прикладами техногенних садово-паркових ландшафтів можна назвати висячі сади Семіраміди, які були створені в період правління царя Навуходоносора II (604 – 562 рр. до н.е.), це сади Стародавнього світу типу зіккурат, красні сади Київської Русі, сади періоду французького класицизму. Сад Во-ле-Віконт – заміський маєток міністра фінансів Фуке площею 100 га, для створення якого було знесено 3 села, відведено річище річки, перетворений рельєф і був повністю вирубаний ліс. Територію, яку довелося освоювати Ленотру для організації Версаля, була ще більш складною. Це фактично ландшафтно-інженерна система із окремими елементами власне антропогенних ландшафтів. До створення саду це була заболочена, абсолютно рівна місцевість із одноманітним рідколіссям. Для підготовки території для організації саду були виконані складні роботи: місцевість осушили з допомогою каналів, були побудовані резервуари, які б забезпечували водою басейни, фонтани. На великій площі виконана підсіпка землі. Деревя і кущі завозилися з різних куточків Франції та з-за кордону. Домінантою паркового комплексу є королівський палац, до якого зі сходу променями підступають три дороги: з Парижа, Сен-Клу і Со, сходяться на Площі Армії. Протяжність фасаду 500 м. Прямо по центру фасаду палацу розташований водяний партер у вигляді двох плоских мармурових басейнів, прикрашених скульптурами, що символізують ріки Франції. Саме звідси розпочинає свій розвиток головна вісь парку. На ній розташовані: квітковий партер з фонтаном Латона, зелений килим, колісниця Аполлона і на завершення – Великий канал, далі погляд охоплює круглу площу – зірку короля, до якої сходяться вісім доріг. Захоплюють велетенські розміри окремих елементів парку. Наприклад, партер зелений килим має довжину 330 м і ширину 45 м. Вражаючими є розміри Великого каналу: його довжина в повздовжній частині 1600 м, в поперечній 1000 м, ширина 50 м. Канал, окрім функції катання на ньому човнами, ще й виконував важливу меліоративну функцію: сприяв

зниженню рівня ґрунтових вод і осушенню території саду. Окрім садів регулярного стилю планування території, техногенні ландшафти зустрічаються і в структурі садово-паркових ландшафтів пейзажного стилю планування території. Наприклад, організація складних гідротехнічних споруд під час будівництва Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, прокладання системи водоводів для створення ефекту динамічної води тощо.

Висновки. Таким чином, сучасні садово-паркові ландшафти є складною генетичною групою антропогенних ландшафтів, в яких поєднуються різні генетичні групи ландшафтів, створених в процесі особливої діяльності людини – мистецько-господарської. Тут органічно поєднуються природний та технічний блоки, який представлений різними інженерно-технічними системами: шлюзами, теплицями, греблями, басейнами, оранжереями тощо. Їхнє функціонування тісно пов'язано із людською діяльністю, навіть власне антропогенних ландшафтів, представлених різними типами насаджень, водними антропогенними об'єктами тощо. Людина визначає особливості функціонування та розвитку садово-паркового ландшафту, а саме виконує формотворчу роль. За особливостями зовнішньої структури власне антропогенних ландшафтів, можна робити висновки щодо їхньої стилістичної приналежності або, що є досить важливим, станом їхнього функціонування саме як садово-паркових ландшафтів.

Список літератури

1. Денисик Г. І. Нариси з антропогенного ландшафтознавства: навчальний посібник / Г. І. Денисик, В. М. Воловик. – Вінниця : ГПАНІС, 2001. – 170, [2] с.
2. Денисик Г. І. Селитебні ландшафти Поділля / Г. І. Денисик, О. І. Бабчинська. – Вінниця : ПП „Видавництво „Геза”, 2006. – 256, [2] с.
3. Кучерявий В. П. Озеленення населених місць / В. П. Кучерявий. – Львів : Світ, 2005. – 454, [2] с.
4. Мильков Ф. Н. Рукотворные ландшафты : рассказ об антропогенных комплексах / Ф. Н. Мильков. – М. : Мысль, 1978. – 84, [1] с.
5. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафты : очерки антропогенного ландшафтоведения / Ф. Н. Мильков. – М. : Мысль, 1973. – 224, [2] с.

И. В. Кравцова. Садово-парковые ландшафты как сложная генетическая группа антропогенных ландшафтов. В статье раскрыто понимание садово-парковых ландшафтов как сложной генетической группы антропогенных ландшафтов. В антропогенном ландшафтоведении по происхождению выделяют шесть групп антропогенных ландшафтов: подсечные, орные, пирогенные, пасквально-дигрессийные, рекреационно-дигрессийные и техногенные. Каждая из генетических групп предусматривает разную степень преобразования природных компонентов: от изменения почвенно-растительного покровов и животного мира до коренной трансформации всего, включая и литогенную основу, что характерно для техногенных ландшафтов. Садово-парковые ландшафты – это особенная группа антропогенных ландшафтов, в которых природные компоненты соединяются с компонентами и элементами, созданными в процессе хозяйственной деятельности человека. Мы можем наблюдать как организацию садово-

парковых ландшафтов с целью подчёркивания ландшафтной структуры исходной территории, так и сложную трансформацию этой территории с созданием сложных инженерно-технических структур. В статье приведены примеры использования разных по происхождению групп антропогенных ландшафтов в организации садово-паркового ландшафта.

Ключевые слова: садово-парковый ландшафт, антропогенный ландшафт, генетические группы.

Kravtsova I.V. Gardening-park landscapes as the complicated genetic group of the antropogenetic landscapes. The meaning of the gardening-park landscapes as the complicated genetic group of the antropogenetic landscapes is discovered in the article. Six groups of the antropogenetic landscapes were determined in the antropogenetic landscapes studies such as the cutting, the arable, the pyrogenetic, the pasqulno-digression, the recreation-digression and caused by technological activities of people landscapes. Every of these groups have different degree of the transformation of the natural components. Gardening-park landscapes are the special landscapes in which natural components combined with the components and the elements produced during the peoples activities. In the structure of the gardening-park landscapes we can see simpler or complicate organization of the territory with the creation engineering-technical structures. The examples of the using different group of the antropogenetic landscapes in organization of the gardening-park landscapes are showed in the article.

Key words: gardening-park landscape, antropogenetic landscape, genetic group.